

Ольга Воронова
канд. психол. наук, ст. викладач
Мукачівський державний університет
м. Мукачево (Україна)
Магдаліна Барчій
ст. викладач
Мукачівський державний університет
м. Мукачево (Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА КОМПЛЕКСНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Останнім часом перед психологічною наукою актуалізуються проблеми, пов'язані з аспектами діяльності працівників ризиконебезпечних/екстремальних професій. Тож одним з актуальних завдань ЗВО є підготовка висококваліфікованих фахівців екстремальних професій, які відповідають потребам суспільства, вимогам мінливих умов сучасного життя та здатні ефективно діяти в будь-яких умовах.

Результатом підготовки зазначених фахівців до виконання завдань за умов ризику й небезпеки має бути психологічна готовність до певних дій, відповідно до поставлених професійних завдань різного рівня складності [1]. Отже, актуальною є проблема формування у них психологічної готовності до роботи в екстремальних умовах, що є однією з важливих передумов її успішності.

У психологічному словнику за редакцією В. Войтка психологічна готовність до діяльності трактується як поєднання знань, умінь, навичок із потребою у праці, що базується на зацікавленості, бажанні працювати, високому рівні трудового виховання [10].

Загалом, у психологічній літературі в залежності від сутності та специфіки трактування поняття «психологічної готовності до професійної діяльності» різні автори по-різному визначають її структуру. Структурним аналізом психологічної готовності до діяльності займалися такі вчені, як Г. Балл, М. Дьяченко, Л.Кандибович, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, В. Сластьонін та інші. Вчені виділяють багатокомпонентну структуру психологічної

готовності до професійної діяльності, яка має свої особливості формування і розвитку.

Серед вольових якостей, які забезпечують психологічну готовність до діяльності виділяють:

- цілеспрямованість (керування в роботі конкретною метою);
- самовладання і витримка (збереження самоконтролю в будь-якій ситуації);
- наполегливість (тривале збереження зусиль при досягненні поставленої мети);
- ініціативність (готовність і вміння психолога виявляти творчий підхід до вирішення проблем,);
- рішучість (своєчасно приймати продумані рішення і без зволікань приступати до їх виконання);
- самостійність (відносна незалежність від зовнішніх впливів);
- самокритичність (вміння помічати свої помилки, неправильні дії та прагнення їх виправити).

Різноманітні аспекти психологічної готовності фахівців екстремальних професій в межах професійної підготовки, діяльності та їх психологічного супроводження досліджували такі відомі українські вчені як: В. Корольчук, М. Корольчук, Л. Матохнюк, О. Морозов, В. Стасюк, О. Тимченко та ін.

На сьогодні існує значна кількість підходів у психологічній літературі до визначення та характеристики екстремальних умов діяльності. Найбільш науково об'єктивним та сучасним є підхід, запропонований В. Корольчук. Науковцем визначено три категорії умов діяльності: звичайні, особливі та екстремальні. В основу даної класифікації покладені такі критерії: ступінь нервовопсихічного напруження, що супроводжує виконання діяльності або адаптацію до змінених умов діяльності, а також ступінь вираженості реальної вітальної загрози. Тому екстремальні умови діяльності характеризуються наявністю реальної вітальної загрози та надмірно високим рівнем нервовопсихічного напруження [6].

Стан психологічної готовності є виявом сукупності інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових аспектів психіки людини в їхньому співвідношенні із зовнішніми умовами й майбутніми завданнями [12]. Крім готовності як психічного стану, виявляється також готовність як стійка характеристика особистості, яку називають підготовленістю, тривалою або стійкою готовністю. Будучи завчасно сформованою, ця готовність стає передумовою

успішної діяльності. У загальному вигляді тривала готовність є структурою, що передбачає: 1) позитивне ставлення до виду діяльності, професії; 2) риси характеру, здатності, темперамент, мотивацію; 3) адекватні вимоги діяльності, необхідні знання, навички, уміння; 4) стійкі професійно важливі особливості сприймання, уваги, мислення, емоційних і вольових процесів. На відміну від стану тимчасової готовності, що відображає особливості й вимоги майбутньої діяльності, тривала готовність – це стійка система професійно важливих якостей особистості (позитивне ставлення до професії, організованість, уважність, самовладання тощо), її досвід, знання, навички, уміння, необхідні для успішної діяльності в складних ситуаціях.

Тривала готовність являє собою систему інтегрованих властивостей, знань, досвіду особистості. Ця готовність поєднує в собі усвідомлення ролі певної професії в суспільстві, соціальну відповідальність, намагання самостійно та творчо вирішувати професійні завдання, установку на актуалізацію наявних знань.

Короткочасна психологічна готовність являє собою особливий психічний стан, що характеризується наявністю в суб'єкта образу структури певної дії та стійкою спрямованістю свідомості на її виконання (включає в себе різного роду установки на усвідомлення завдання, моделі майбутньої поведінки, визначення спеціальних засобів діяльності, оцінку власних можливостей в їх співвідношенні з майбутніми труднощами та необхідністю досягнення певного результату) [3].

На думку О. Клімової [5], важливе значення у психологічній підготовці працівників екстремальних професій має формування вмінь стримувати свої емоції, розрізняти емоції інших людей, озброюватися знаннями особливостей невербальної поведінки, уміннями діагностувати неправду, адекватно сприймати повсякденні стреси тощо. Про важливість емоційної складової психологічної готовності працівників екстремальних професій до складних умов діяльності також зауважує Я. Бондаренко. Успішність налагодження контакту, ефективність виконання службових завдань істотно залежать від позитивного емоційного стану під час виконання професійних обов'язків.

Психологічна готовність майбутніх фахівців екстремальних професій, як зазначає Л. Матохнюк, є складною особистісною

властивістю, котра включає в себе мотиваційно-ціннісний, когнітивний та операційно-діяльнісний компоненти.

Для успішного розвитку психологічної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності необхідно враховувати вплив об'єктивних і суб'єктивних умов навчання та розробити психолого-педагогічні засоби формування зазначених компонентів. Дослідниця доводить, що у формуванні психологічної готовності до фахової діяльності провідну роль відіграє розвиток мотиваційно-ціннісного компонента з використанням при цьому активних методів навчання, зі створенням на заняттях умов для саморозвитку особистості [8].

В. Россах спільно із В. Шапар розглядають поняття «готовність до екстремальної дії» як здатність до швидкого та дієвого реагування на екстремальні ситуації, які є непередбачуваними та непрогнозованими [11]. Така готовність передбачає сформованість внутрішніх настанов особистості на поведінку певного роду, яка супроводжується налаштуванням і мобілізацією всіх резервів для виконання дій, використанням набутих у процесі професійного становлення знань, умінь і навичок. Звідси витікає, що для формування готовності до діяльності в особливих умовах у процесі навчання потрібно створювати відповідні психолого-педагогічні умови.

Так, за П. Горностаєм під поняттям «професійна готовність» доцільно розуміти загальну готовність людини до професійної діяльності (як психологічну, так і фізичну), що може бути як тривалою (професійна підготовленість), так і короткочасною [2].

Різні тлумачення науковцями поняття «психологічна готовність» зумовлені відмінними теоретичними підходами та специфікою структури діяльності. На сьогоднішній день визначено два основні підходи до вивчення психологічної готовності: особистісний, який розглядає психологічну готовність у сукупності з особистісними передумовами до успішної діяльності, та функціональний, який аналізує готовність у зв'язку із психічними функціями, формування яких вважається необхідним для досягнення високих фахових показників. Особистісний компонент, своєю чергою, зумовлює вдосконалення психічних процесів, станів і якостей людини, потрібних для продуктивної діяльності [3].

Психологічна готовність має формуватись комплексно.

Такий підхід полягає у розвитку особистості кожного фахівця (його професійного мислення, поведінки, мотивів, ставлення до виконання завдань тощо) у процесі всієї системи професійної підготовки. Мета цієї підготовки полягає не тільки у тому, щоб надати їм необхідні знання, сформувані відповідні вміння та навички, а й в тому, щоб сформувані високий рівень психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

Цілеспрямоване формування психологічної готовності майбутніх фахівців до діяльності в екстремальних умовах у процесі психологічної підготовки сприятиме більш успішному вирішенню професійних завдань, зниженню екстремальності та несподіваності емоціогенних ситуацій у майбутньому, збереженню психічного здоров'я та профілактиці «професійного вигорання», підвищенню рівня свідомого контролю за перебігом психічних процесів. Саме психологічна готовність визначає здатність особистості до готовності діяти в нестандартних умовах, до психологічної саморегуляції, вміння аналізувати та передбачати ситуацію швидкодії, а головне – формувати реакцію організму в особливих умовах [9]. Зазначені якості є вагомими для фахівців в екстремальних умовах діяльності, адже здійснення оцінки, аналіз небезпечної ситуації та правильна реакція організму на неї значно зменшують ризик небезпеки не лише для оточуючих, а й для самого працівника.

Підсумовуючи зазначимо, що у наукових джерелах психологічна готовність фахівця до професійної діяльності розглядається, з одного боку, як наявність професійно важливих якостей, володіння знаннями, уміннями і навичками, а з іншого – як стан концентрації можливостей індивіда, що передує певним діям; як внутрішнє налаштування на виконання професійної діяльності; як стан мобілізації психофізіологічних систем, які забезпечують ефективне виконання діяльності людини.

Перспективи подальшого розвитку означеної проблеми полягають у дослідженні дидактичних засобів та умов формування психологічної готовності майбутніх фахівців до діяльності в екстремальних умовах.

Література

1. Александров Д. О. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції. Професійна психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів : навч.-метод. посіб. / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк. – Київ : НАВСУ, 2003. – 183 с. 2.

Горноста́й П. П. Формирование психологической готовности старшеклассников к педагогической деятельности: автореф. дисс... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / П. П. Горноста́й. – К., 1988. – 149с.

3. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. — Минск : Изд-во БГУ, 1976. — 173 с.

4. Екстремальна психологія. Підручник. [Євсюков О.П., Куфлієвський А.С., Лебедєв Д.В., Миронець С.М., Назаров О.О. та ін.] / за заг. ред. проф. О.В.Тімченка – К. : ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502 с.

5. Климова Е. Н. Использование средств нейролингвистического программирования в профессиональной подготовке сотрудников силовых структур / Е. Н. Климова // Актуальные проблемы огневой, тактико-специальной и профессионально-прикладной физической подготовки : сб. науч. тр. Междунар. науч.-метод. конф. – Могилев : Могилев. ин-т МВД, 2014. – С. 358–363.

6. Корольчук В. М. Психологія стресостійкості: [монографія] / В. М. Корольчук. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 432 с. – Бібліогр.: с. 381-406.

7. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. — Київ : Ніка-Центр, 2006. – 580 с.

8. Матохнюк Л. О. Формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності : автореф. дис... канд. псих. Наук : 19.00.07: / Людмила Олександрівна Матохнюк; НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Хмельницький, 2006. — 24 с.

9. Молотай В. А. Формування психологічної готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України до діяльності по охороні громадського порядку : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.09 / Валерій Анатолійович Молотай. — Хмельницький, 2006. — 20 с.

10. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. — К. : “Вища школа” 1982. — 215 с.

11. Шапарь В. Б. Новейший психологический словарь / сост. В. Б. Шапарь, В. Е. Россоха, О. В. Шапарь / ред. В. Б. Шапаря. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. — 808 с.

12. Швець Д. В. Психічна стійкість працівника поліції як основа готовності до службової діяльності в екстремальних ситуаціях / Д. В. Швець // Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання : зб. тез доп.

Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 30 берез. 2017 р.). – Харків : ХНУВС, 2017. – С. 226–228.